

על הקרבן ושבירותו של העבר

מאת **כופי משה הלברטל**

אוכל כעת להעלות על דל שפתיי את הטענה שמותם היה ללא תכלית ולמטרת שווא? במאבק הזה, שבו השתמשו כל הפלגים בטענות המרטירולוגיות, הוכח עד כמה קשה להגיע לפשרה שתרכך ולו במעט את המחיצות הכיתתיות ותביא לשביתת נשק במלחמות הדת. כל פשרה מעין זו הייתה מתפרשת כביטולם למפרע של קרבנות העבר. בראד

גרגורי (Gregory), היסטוריון של ראשית העת החדשה, תיאר את המצב הזה בדברים החדים האלה: המרטירים, במסירות הנפש שלהם למען עקרונות אמונה שנויים במחלוקת, העניקו דחיפות איומה למאבק הדתי. משעה שמסרו את נפשם כל פשרה הייתה אפשרית רק על גופתם המתה ועל גבי הזיכרון

בראד גרגורי

של סירובם העיקש להיכנע. [...] בהסכמה להתפשר היה משום זלזול במותם ושיפוט עקיף שלהם, כאילו מוטב היה שיצילו את עצמם ולא יקשו את עורפם לשווא. בסופו של דבר הייתה פשרה מעין זו מתכחשת להיותם של העקרונות שעליהם מתו ראויים לקרבנם.

שבירותו של העבר

אפשרות ריקונו למפרע של קרבן העבר מאירה בעיה טרגית ועמוקה של הפעילות האנושית בכללה: העבר אינו סגור לעולם; משמעותו ממשיכה להתגלות ולהשתנות למפרע בעטיין של התפתחויות חדשות. הדבר נכון הן לחיים האישיים והן לאירועים ההיסטוריים. האם אנו יודעים היום מה משמעותה של ההפיכה שחולל אטאטורק בהקימו את טורקיה המודרנית? האם הוא יסד מדינה חילונית ועיצב לאומיות טורקית לא מוסלמית או שמא יצר תשתית שהוגדרה למפרע תשתית של מדינה מוסלמית עם שאיפות לחידוש האימפריה העותמאנית? העתיד עוד יאמר את דברו.

חילולו של קרבן העבר

סיפורים מכוננים של מדינות וקהילות דתיות או פוליטיות מתייחסים לא פעם לקרבנות הגבורה של הדורות המייסדים. הדורות העתידיים אמורים לשאת בנאמנות את נטל הקרבן הקדום, והבגידה בו נתפסת כריקון למפרע של הקרבן ממשמעותו. קרבן שהוקרב בעבר יכול אפוא להפוך לנטל פוליטי מחייב על המדינאים של ההווה. לא מעט פעמים אנו שומעים את הטענה המועלית בחברה המתלבטת אם להמשיך במהלך צבאי שהחלה: "כיצד ניסוג כעת לאחר שחייהם של חיילים רבים הוקרבו במלחמה?" ידוע לנו רבות על האי-רציונליות שבחוסר היכולת של בני אדם לנטוש מצבי הפסד (cut losses), אולם בכל הנוגע לנטל הקרבן הקדום הבעיה אינה נעוצה בקושי לנטוש מצב הפסד למען הגדלה של רווח אלא במצוקה לנוכח אפשרות חילולו למפרע של הקרבן.

במאה השש-עשרה ניסח ז'ן קלוון (Calvin), מייסד הקלוויניזם, את אופיו המחייב של קרבן העבר כך: "כאשר ניצבים לפנינו העניינים שעליהם מסרו את נפשם לשם שמים הנביאים, השליחים ושאר הקדושים המעונים, אנו מתחזקים באמונתנו שאותה הם קידשו בדמם". לדמם של מרטירים היה תפקיד שזכה בעיצובם של הפלגים הנוצריים בראשית העת החדשה, בשעה שקתולים, פרוטסטנטים ז'ן קלוון ואנבפטיסטים עונו והוצאו להורג בידי מתנגדיהם. רג'נלד פול (Pole) הקתולי, בן המאה השש-עשרה, בתשובתו לבן דודו הנרי השמיני שקרא לו להמיר את אמונתו הקתולית לאחר הוצאתם להורג של תומס מור וג'ון פישר, טען: "האם אוכל להעלות בדעתי ולומר שאלה שעמדו בייסורים ומסרו את נפשם למען הכנסייה עשו זאת לשווא? האם

ז'ן קלוון

בפסיקה הזאת נקט בית המשפט את העמדה שהבטחה נוגעת לא רק להתחייבות כלפי העתיד אלא גם להגנת העבר.

השפעת העבר על העתיד: סיבתיות לאחור

שבירותו של העבר, המאפיינת את החיים האנושיים, מערערת את מה שנראָה הישג סגור ומושלם. על העבר מוטל צל כבד של פגיעות. אולם סיבתיות לאחור מעין זו היא גם מקור לתקווה. היא מאפשרת ליצור מהלך תכליתי הפונה לעבר שבאמצעותו יוכל כישלון להפוך לרגע בונה בחייו של אדם. "הוידויים" של אוגוסטינוס (המאה הרביעית) הוא ביטוי מרתק של האפשרות הזאת. הוידוי כפי שהבין אותו אוגוסטינוס אינו רק בבחינת הודאה בחטא והתחייבות שלא לחזור עליו, אלא עשויה להיות בו גם גאולה של החטא על ידי שזירתו למפרע במהלך חיים שבו הוא הוביל לשינוי עמוק יותר ובכך קנה לו תפקיד חיובי. רעיון התשובה היהודי, שיש בו משום מחיקת החטא ולעיתים הפיכת החובה לזכות, בנוי אף הוא על סיבתיות לאחור המעוגנת בשבירות של העבר.

אוגוסטינוס

יש פעילויות אנושיות שאינן נתונות לחסדו של העתיד ולפיכך הן נראות בעינינו יציבות יותר ופגיעות פחות. כוונתי להתנסויות של הנאה פשוטה הנעדרות כל מרכיב תכליתי. ההתנסויות הללו משוחררות מתלות בעתיד, ומאותה סיבה עצמה הן אינן משאירות את רישומן ביזכרונו מלבד הרצון לחזור עליהן שוב ושוב. הנאות אינן מצטברות, משום שכל אחת מהן היא רגעית, מתכלה וסגורה לחלוטין. אולם הן נדמות לנו נחשקות משום שהן חסינות מפני ריקון עתיד. לעומת התנסויות של הנאה, רכישה של יכולת היא עניין מצטבר. יכולת שרכשנו במאמצים מתקיימת בנו, ניתן להפעיל אותה ולשפר אותה. לעומת זאת הנאה מתכלה לחלוטין. היות שהיכולת הנרכשת נמצאת ברשותנו, ניתן גם לאבד אותה למפרע. שינוי קל בטכנולוגיה או בדפוסי הצריכה עלול להפוך יכולת שנרכשה בעמל של שנים לחסרת ערך ולארכאית. השנים שהושקעו בהשגתה מתרוקנות ממשמעות למפרע. דווקא משום שהיכולת קיימת בנו, ניתן גם לאבד את משמעותה. אירועים של הנאה אינם מתקיימים

משמעות שבירותו של העבר היא רדיקלית יותר מהטענה המקובלת שאיננו שולטים בעתיד בגלל הסופיות והמוגבלות של כוחנו. לאמתו של דבר, מצבנו שביר הרבה יותר: כל מה שהשגנו בעבר נתון לחסדו של העתיד. פעולות עתידיות יגדירו למפרע את משמעותו ומובנו של מה שחוללנו בעבר. מוסד ההבטחה מקבל מובן עמוק יותר כאשר הוא נבחן על רקע שבירותו של העבר. נחשוב לרגע על הבטחה הניתנת לסופר על ערש דוויי לעשות את כל המאמצים האפשריים להביא את יצירת חייו לידי פרסום: מה שעומד פה על הפרק הוא כל עברו של הסופר. הוא מפקיד בידי חברו את משמעותו של השנים שעברו ולא רק את העתיד, שעליו אין הוא שולט. בתחום דיני החוזים מרכיב זה של ההבטחה מתבטא בפסיקות הנוגעות להפסדים שנגרמו מהסתמכות על חוזה. אם ראובן השקיע כסף בהסתמכו על הבטחה חוזית של שמעון ושמעון הפר את החוזה, שמעון חייב לפצות את ראובן על ההפסדים שנגרמו לו עקב הסתמכותו על ההבטחה. אולם מה בדבר ההשקעה שהשקיע ראובן לפני חתימת החוזה, השקעה שירדה לטמיון בגלל הפרת החוזה של שמעון? האם שמעון צריך לפצות את ראובן גם על ההפסדים הללו?

אחד מבתי המשפט האנגליים עסק במקרה שכזה. חברת הפקות שהפיקה סדרה לטלוויזיה שכרה במאי ומעצב תפאורה. לאחר מכן היא שכרה שחקן ידוע ומוכשר לתפקיד הראשי וסמכה עליו שישא על כתפיו את הסדרה כולה. לאחר החתימה על החוזה נודע לשחקן שסוכנו כבר התחייב בשמו להצגה אחרת, והוא הפר את החוזה עם חברת ההפקות. החברה לא יכלה למצוא מחליף הולם לשחקן והיא החליטה לתבוע אותו. השחקן הסכים לפצות את החברה על חלק מההפסדים שנגרמו לה, כמו התשלום על שכירת מקום ההסרטה והעברת הציוד לשם. אולם הוא סירב לשלם תמורת הכסף שהושקע בסדרה לפני שחתם על החוזה, ובכללו שכרם של הבמאי ושל מעצב התפאורה. הוא טען שההוצאות שנעשו לפני חתימתו לא נסמכו על הבטחתו ולפיכך אין הוא אחראי להפסדן. בית המשפט לא קיבל את הטענה הזאת וחייב אותו לפצות את חברת ההפקות על כל הוצאותיה, גם אלה שנעשו לפני חתימתו על החוזה. הנימוק של בית המשפט היה שכאשר נעשה השחקן צד בחוזה הוא נטל עליו את האחריות לכל ההשקעה שקדמה לחתימתו.

כושלת כדי "להציל" את הכישלון חושפת את האי־רציונליות של הנטייה האנושית שלא להכיר בכך שהשקעות כאלה הן אבודות וכי את הנעשה אין להשיב ויש לצעוד קדימה. אולם לעמדה הרציונלית של חיתום העבר יש משמעות רק כאשר אנו עוסקים בהשקעות שכל עניינן הרווח שיפיקו בעתיד. במקרים כאלה כל חלופה תהיה שוות ערך להשקעה שנעשתה, משום שהשאיפה להמשכיות ולעקיבות אינה נחשבת בהם כלל ועיקר. לעומת זאת, בפעולות תכליתיות שמשמעותן מצטברת והולכת יש חשיבות להצלחת העבר באמצעות פעולות עתידיות. בנייה של ישויות פוליטיות ושמירתן היא סוג כזה של מאמץ אנושי, משום שהיחידה הפוליטית תלויה במאמץ משותף של דורות לחיזוקה וטיפוחה. לפיכך בתחום זה החובה שמטיל קרבן העבר היא עניין של ממש לענות בו. הטענה נגד המאמץ האנושי להמשכיות רק על בסיס פְּשֵׁל "ההפסד האבוד" מבלבלת בין פעילות כלכלית, המונחה על ידי חישוב רציונלי של הגדלת רווחים, לבין הקשרי חיים אחרים. אנו ניצבים אפוא בפני שאלה מהותית הנוגעת להערכת המחויבויות המוטלות עלינו מכוחו של קרבן העבר בהינתן יכולתנו לבטל את הקרבן למפרע.

שינוי פני העבר

יש סיבות טובות ועמוקות להשתחרר מנטל קרבן העבר, ומן הראוי לבחון ולהעריך אותן. אחד המאפיינים של דבר מה בעל ערך פנימי הוא שראוי להקריב למענו. אולם פעולתו של קרבן העבר, על כוחו המחייב, הפוכה ועלולה להיות מעוותת. אין מדובר כאן בדבר מה בעל ערך שראוי להקריב למענו אלא להפך – העובדה שהקריבו למען הדבר היא שהופכת אותו לבעל ערך. ההקשר הפוליטי הוא רק אחד מני רבים שבהם הקשר בין לתת ולחייב עלול להיות בעייתי. הקשר אחר הוא ההקשר המשפחתי: תחושת החוב של בנים כלפי קרבן ההורים, העלולה להפוך לאמצעי היעיל ביותר להמשכיות בין־דורית. בנות ובנים לא מעטים היו לבני ערובה של העסק המשפחתי שנבנה בזיעת אפיים למענם. הנתינה הזאת עושה את המתנה הטהורה לבלתי אפשרית, משום שהיא הופכת את המקבל ל"אסיר תודה". ההיסמכות על קרבן העבר, שלעתים הוקרב למען מטרה חסרת ערך, הוא המאמץ האחרון של מסורת שאיבדה את

בנו ולפיכך אי אפשר לאבד אותם או לכוון אותם מחדש. האפיקוראים ראו במאפיין זה של ההנאה נחמה גדולה. את התנסויות ההנאה איש לא יוכל לקחת מאתנו משום שהן סגורות לחלוטין. אולם ברגעיותה של ההנאה ההופכת אותה לבטוחה מפני העתיד נעוצה גם חולשתה. אי אפשר להחיות אותה אלא רק לחזור עליה. הזיכרון של ההנאה אינו מהנה בהכרח: זיכרון של ארוחת ערב טעימה עלול להיות מכאיב למדי למשל בשעת רעב.

תרבויות וציוויליזציות מנסות לעתים להגיב לשבירות של העבר בהקמת מבנים ואנדרטאות ובקנוניזציה של טקסטים שעניינם הבטחת המשכיותה של היצירה התרבותית. אתרי הזיכרון המונומנטליים הללו אמורים לשמש אובייקטים על־זמניים שיעידו לפני הדורות הבאים שאותה קהילה חתרה למטרות ולהישגים שלמעלה מתחזוקת החיים גרידא. לעתים כובשים מנסים לטבוע את חותמם הן על עברה של החברה הנכבשת והן על עתידה ועל ההווה שלה באמצעות הריסה של מקדשי המשכיות. בהריסת עברה של הקהילה הכבושה הם חותרים למפרע תחת המאמצים להבטחת המשכיות. "גם המתים לא יינצלו מהאויב אם הוא ינצח", כתב ולטר בנימין בתזה השישית שלו על הפילוסופיה של ההיסטוריה. אמצעי מעודן יותר, אם כי ברברי לא פחות, של השתלטות על העבר נקט על ידי אימפריות קולוניאליות שהעבירו למוזאוניים במרכזים העירוניים הגדולים שלהן את אוצרות העבר של החברות שכבשו. כך האימפריה משתלטת על עברו של העם הנכבש: אמנם היא משמרת אותו,

ולטר בנימין

אבל במרחב שהיא בוחרת וכשעשוע למבקרי המוזאוניים ולשאר חובבי האקזוטיקה הבאים למרחב זה. השקעות כלכליות שמטרתן היחידה היא הגדלת רווחים דומות להתנסויות ההנאה במאפיין הסגירות וחוסר התכליתיות שלהן. לסוג כזה של פעילות כלכלית מייחסים את הכשל המכונה "הפסד אבוד" (sunk cost). אם אדם קנה כרטיס לסרט שלהפתעתו הוא משעמם אותו, יהיה לא־רציונלי מצדו לבזבז את זמנו בצפייה בסרט. הוא יוסיף בזבז של זמן על בזבז הכסף שכבר נגרם. התמדה בהשקעה

מוטל עלינו כאן להתמסר למטרה הגדולה שנתורה לפנינו – שמהמתים הנאצלים הללו נשאב יתר דבקות במטרה שלה הם העניקו את מסירותם עד תומה – שנתחייב לכך שהמתים הללו לא מתו לשווא – שאומה זאת, בחסות האל, תיוולד מחדש אל החופש – ושמשלה של העם, על ידי העם ולמען העם לא תכלה מן הארץ.

לאחר שחזה לינקולן בטבח הנורא של מלחמת האזרחים, שהאפיל על כל תחזיותיו, בנאום גטיסברג הוא פירש מחדש את הקרבן. לנוכח המראות המחרדים של המלחמה הוא

הבין בעליל שמטרתו של קרבן בממדים אדירים שכאלה לא יכולה להיות רק שימורו של איחוד ארצות הברית. כדי שהקרבן יהיה מוצדק, המטרה חייבת להיות נעלה ומוסרית יותר. החיילים הקריבו את חייהם למען החירות ולמען המשכיות האידיאלים הפוליטיים הנשגבים של שוויון ודמוקרטיה. לפיכך היה לינקולן חייב להעניק לקרבנם משמעות עמוקה וחשובה יותר, לתעל את מסירות הנפש

אברהם לינקולן

שלהם למטרה ראויה ממש. בכוח השפעתו העצומה הוא העביר אפוא את המוקד הרעיוני והמוסרי של המלחמה ממאבק לשימור האיחוד אל מאבק לביטול העבדות. בהעמידו את המטרה הזאת הוא שילם את חובו למקריבי הקרבן ובה בעת הטיל על קהל שומעיו את נטל הקרבן, את המחויבות להמשיך במאבק כדי להשיג את המטרה שהגדיר – "שהמתים הללו לא מתו לשווא".

המחויבות כלפי הקרבן נעשתה מוצדקת משעה שהוגדרה לה מטרה ראויה, והמטרה נעשתה ראויה על ידי פירוש מחדש של הקרבן. היותם של הנמענים חברי אותה קהילה פוליטית ותרבותית עצמה שאליה השתייכו החיילים שמסרו את נפשם היא שמעניקה למחויבות הזאת את פשרה.

קרבן העבר יכול להעניק ממד של עומק למחויבות פוליטית של ממש, אולם הוא גם יכול לשמש אמצעי מניפולטיבי והרסני. אם הוא נועד לקדש עניין שאינו ראוי מלכתחילה, הדורות הבאים עלולים להיות מוחזקים בני ערובה לנטל שהוא מטיל עליהם, וקרבן קמאי – לא הסכמה – יהיה המניע המרכזי של היחיד למעשה פוליטי.

משקלה הפנימי ואת המחויבות אליה. בצר לה היא נאלצת להסתמך על מה שנראה מהלך יעיל למדי אך מניפולטיבי. כוחו הפסיכולוגי והחברתי של מהלך מעין זה הוא ברור, אולם מה בדבר מעמדו הנורמטיבי? עד כמה יש בכוחה של יכולתנו לקבוע את משמעותו של מאמץ בעבר להטיל עלינו מחויבות לגיטימית?

היה אפשר להעמיד טענת מה נפשך בעניין זה. אם העניין העומד על הפרק מוצדק וראוי כשהוא לעצמו, אין צורך להיזקק לנטל קרבן העבר כדי לחזקו: ערכו של העניין לבדו יכול לשאת את משקלו המחייב. לעומת זאת אם העניין אינו מוצדק וראוי כשהוא לעצמו, אין טעם לדבוק בו כלל והעובדה שהוקרב קרבן למענו בעבר אינה צריכה לשנות את הדבר. הקרבן עצמו אינו מקדש את המטרה שלשמה הוקרב. אם המטרה אינה ראויה, מוטב להודות שהקרבן שהוקרב למענה בעבר היה לשווא ולא להמשיך ולהתחייב לה כדי לשמר את משמעותו ורציפותו של הקרבן. נראה אפוא שבין שתי האפשרויות, זאת של המטרה הראויה וזאת של המטרה שאינה ראויה, לא נותר מרחב נורמטיבי שיצדיק את נטל קרבן העבר.

אולם האפשרויות הללו אינן ממצות את המרחב האפשרי של מחויבות לקרבן עבר. מחויבות מעין זו יכולה להיות קשורה לחיזוקו ולהמשכיותו של מרחב פוליטי פרטיקולרי ושל צורת חיים שאי אפשר להגדירה צודקת או לא צודקת. המרחב הזה כולל מוסדות פוליטיים, חיים דתיים, מסורות לשוניות ואמנותיות – כל אותם דברים המהווים את המרקם העשיר של החיים הפרטיקולריים. בנוגע לחברי קבוצה החיה במרחב פרטיקולרי כזה אנחנו יכולים להניח מחויבות מסוימת, ולא דווקא מוחלטת, כלפי מאמצי העבר. אחד הביטויים המרכזיים לשייכות למסורת הוא נטילת אחריות למאמציהם של הדורות הקודמים. בחברה שאין בה מחויבות למסורת נטל כזה לא יורגש. דבר זה מאיר מרכיב חשוב במחויבות לקרבן העבר: היא אינה מוטלת על אדם באשר הוא אדם באופן אוניברסלי ובלתי אישי אלא מעוגנת בהקשר אנושי מסוים ועמוק כמו חברות, משפחה או השתייכות תרבותית משותפת.

נאוומו הדגול של אברהם לינקולן בגטיסברג בשנת 1863 הוא ביטוי מונומנטלי של כוחו המחייב של קרבן העבר. בסופו של הנאום פנה לינקולן אל הקהל בקריאה זו: